

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ ԼՈՒՄԻՆԵ
(ԱԻ)

ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՆ ԻՐԱՆՈՒՄ 20-ԲԴ
ԴԱՐԻ 20-40 ԱԿԱՆ ԹԹ. ԵՎ ԴՐԱ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ
ՀՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

1921թ. փետրվարի 21-ին Իրանում տեղի ունեցած հեղաշրջումից հետո մտնելով քաղաքական թատերաբեմ՝ Ռեզա խանը ձեռնամուխ եղավ միասնական և կանոնավոր բանակի ստեղծմանը և երկրում կենտրոնական հզոր իշխանություն ու կայունություն հաստատելու գործընթացին: Հետևողական քայլերի միջոցով աստիճանաբար իր ձեռքերում կենտրոնացնելով Իրանի ինչպես զինվորական, այնպես էլ քաղաքացիական իշխանությունները՝ Ռեզա խանը փորձեց օգտագործել 1923թ. երկրում սկիզբ առած հանրապետական վարչակարգ ստեղծելու շարժումը՝ Ղաջարների դինաստիան տապալելու և իր դիրքերը ամրապնդելու նպատակով:

Սակայն, հանդիպելով ավատական ազնվականության և ազդեցիկ հոգևորականության հուժկու դիմադրությանը, նա ստիպված եղավ հրաժարվել հանրապետական շարժմանը սատար կանգնելու իր քաղաքանությունից: Նա անգամ մի հռչակագիր հրապարակեց, որտեղ հայտարարում էր, որ ինքը միշտ ջատագով է եղել իսլամի ծաղկմանը և հոգևորականության դիրքերի անասանությանը¹: Հենց այդ ժամանակաշրջանից էլ ձևավորվեց Ռեզա խանի, իսկ ապագայում Ռեզա շահի քաղաքականությունը կրոնի և մասնավորապես հոգևորականության հանդեպ: Քաջ զիտակցելով, որ կրոնի դերն Իրանում չափազանց կարևոր է, իսկ հոգևորականության դիրքերը՝ ամուր, նա որդեգրեց հոգևորականությանը սիրաշահելու և նրանց իր կողմնակիցը դարձնելու քաղաքականություն, որն ուներ ևս մեկ հեռահար նպատակ. հոգևորականության աջակցությունը ձեռք բերելով՝ նա կստանար հավատացյալների մի ստվար զանգվածի հավանությունն ու աջակցությունը:

Հետամուտ լինելով իր որդեգրած քաղաքականությանը՝ Ռեզա խանը մի հայտարարություն հրապարակեց, որի համաձայն իր հիմնական խնդիրն էր համարում. «իսլամական օրենքների իրագործումը և ժողովրդի բարօրությունը»²:

Նշված քայլերի արդյունքում նրան հաջողվեց ստանալ հոգևորականության մի մասի աջակցությունը, որի շնորհիվ էլ 1925թ. դեկտեմբերի 12-ին Մեջլիսի որոշմամբ Ռեզա խանը հռչակվեց Իրանի շահ: Իրանում հիմնվեց նոր միապետական դինաստիա, որն ընդունեց Փաեկավի գահակալական անունը:

Լիարժեք իշխանություն հաստատելուց և երկրի կայունությունն ապահովելուց հետո՝ Ռեզա շահը ձեռնամուխ եղավ մի շարք միջոցառումների իրագործմանը, որոնք ուղղված էին երկրի արդիականացմանը և արևմտականացմանը: Իրանի պարագայում արդիականացման քաղաքականությունը անխուսափելիորեն ենթադրում էր երկրի աշխարհիկացում, որն էլ իր հերթին՝ հոգևորականության դերի և ուժի թուլացում: Ըստ Ռեզա շահի՝ Իրանի արդիականացման ճանապարհին առկա էր երեք կարևորագույն խնդիր՝ հոգևորականության ավանդական ազդեցությունը, բնակչության անգրագիտությունը և կանանց կախյալ վիճակը³:

Այսպիսով, հենց այդ խնդիրների լուծմանն էր, որ իր ուշադրությունը բևեռեց Ռեզա շահն առաջին հերթին, քանի որ աշխարհիկ տիպի կրթական համակարգի հիմնադրումը և կանանց վիճակի բարելավումը ոչ միայն երկրի առաջընթացի գրավականն էին, այլև հոգևորականության ազդեցությունը թուլացնելու լավագույն միջոց: Հոգևորականության անձեռնմխելիությունը խափանվեց նաև 1938թ. հունիսի 19-ին ընդունված՝ Համընդհանուր զինվորական պատրաստականության մասին վերանայված օրենքով, որի 62-րդ հոդվածի համաձայն բոլոր հոգևորականները ենթարկվում էին երկամյա պարտադիր զինվորական ծառայության⁴:

Հոգևորականության ազդեցությունը թուլացնելու՝ Ռեզա շահի քաղաքականությունը առավել կտրուկ ձևով արտահայտվեց արդարադատության համակարգի բարեփոխումների գործընթացում: Դեռևս 1907թ. Թեհրանում հիմնվել էին աշխարհիկ տիպի առաջին դատարանները, սակայն աշխարհիկ օրենսգրքերի բացակայության պատճառով դրանք առաջնորդվում էին շարիաթով⁵:

Այսպիսով, դատական ռեֆորմը նպատակ ուներ շարիաթական օրենսգրքերը փոխարինել եվրոպական իրավունքի նորմերով⁶: Այս դեպքում ևս, զիտակցելով հոգևորականության ուժը և ներգործության աստիճանը հավատացյալ զանգվածների վրա, Ռեզա շահը գերադասեց ճակատային պայքարի մեջ չմտնել, որի արդյունքում Սահմանադրության Լրացման երկրորդ հոդվածի համաձայն նոր օրենքները ոչ մի դեպքում չպետք է հակասեին շարիաթին⁷:

Այսպիսով, չնայած ընդունվեցին եվրոպական տիպի Քրեական (1927թ.) և Քաղաքացիական (1929թ.) օրենսգրքեր՝ սակայն Քաղաքացիական օրենսգիրքը իրենից ներկայացնում էր շարիաթի և արևմտյան աշխարհիկ օրենքների ընդհանրացում, քանի որ ոչ մի այլ բնագավառում շարիաթի գաղափարներն այնքան հարատև չէին, որքան ամուս-

նությանը, ապահարգանքին, ընտանեկան հարաբերություններին և բարոյականության դեմ հանցագործություններին վերաբերող հարցերում⁸:

Հետագա քայլերի արդյունքում շարիաթական դատարանների գործունեության իրավական դաշտը նեղացվեց: Ի վերջո, 1931թ. նոյեմբերի 30-ին Մեջլիսը վավերացրեց օրենք, որտեղ ասվում էր, որ «Շարիաթական դատարանները ստեղծված են՝ քննելու այն դեպքերը, որոնք պետության օրենքներով մտցված են նրանց իրավասությունների շրջանակների մեջ»⁹: Այսինքն, շարիաթական դատարանների իրավասության մեջ էին մտնում միայն ընտանեկան և կրոնական բնագավառների խնդիրները: Նույն օրենքով շարիաթական դատարանների բոլոր գործողությունները մտցվեցին Գլխավոր դատախազի վերահսկողության ներքո, դրանք զրկվեցին դատավճիռ հրապարակելու իրավունքից, նրանց դատավճիռները պետք է ուղարկվեին պետական այն դատարան, որը և գործը ուղղել էր նրանց, և այդ իսկ դատարանը կարող էր հրապարակել դատավճիռը: Պետական դատարանները ստացան նաև շարիաթական դատարանների դատավճիռները բողոքարկելու իրավունք¹⁰:

1939թ. Զադաքացիական օրենսգրքում կատարված փոփոխությունների արդյունքում շարիաթական դատարանները ընդհանրապես զրկվեցին գործելու հնարավորությունից¹¹: Հոգևորականության դերը երկրի արդարադատության բնագավառում էլ ավելի թուլացավ 1936թ. դեկտեմբերի 27-ին, երբ Մեջլիսի կողմից ընդունվեց արդարադատության համակարգի վերակառուցման և դատավորների վերաբերյալ օրենքը, որի համաձայն դատավորները պետք է համապատասխան մասնագիտական կրթություն ունենային, իսկ նախկինում արդեն գործող դատավորները պետք է քննություններ հանձնեին իրանական և միջազգային օրենսդրության վերաբերյալ, որպեսզի կարողանային շարունակել իրենց գործունեությունը¹²: Դատավորների ծառայողական վերոհիշյալ որակավորումների կիրառման հետևանքով հոգևորականության բազմաթիվ ներկայացուցիչներ դուրս մնացին արդարադատության համակարգից:

Ռեզա շահի քադաքականությունը հետապնդում էր հոգևորականության ոչ միայն հասարակական, այլև ֆինանսական դիրքերը թուլացնելու նպատակ: Դատական բարեփոխումների շրջանակներում 1932թ. մարտի 17-ին Մեջլիսն օրենք ընդունեց, որի համաձայն օրինական փաստաթղթերի, սեփականությանը և ունեցվածքին վերաբերող այլ գործարքները պետք է կատարվեին միայն պետական աշխարհիկ դատարաններում¹³: Այդ գործառնությունը նախկինում լինելով շարիաթական դատարանների մենաշնորհը՝ ամուսնությունների և ապահարգանքների գրանցման հետ միասին մոջթահիդների ու ցածր խավի հոգևորականության օրինական եկամուտների աղբյուրն էր կազմում: Հոգևորականության ֆինանսական դիրքերը խարխիլելու ուղղությամբ կատարված քայլերից էր նաև նվիրատվությունների միջոցով կուտակված՝ մզկիթա-

սլատկան հարստությունների (վակուֆների) բռնագրավումը¹⁴։ Հատկանշական է, որ վակուֆների մի մասը մտցվեց Լուսավորության նախարարության վերահսկողության ներքո՝ աշխարհիկ կրթական համակարգի տարածման կարիքները հոգալու նպատակով։ Բնականաբար դա անցանկալի հետևանքներ ունեցավ հոգևորականության համար, քանի որ եկամուտների աղբյուր հանդիսացող միջոցների կորուստը կախման մեջ էր գցում նրանց կառավարությունից։ Կատարված բարեփոխումների հետևանքով բազմաթիվ հոգևորականներ ստիպված եղան հանել կրոնավորի հագուստը և աշխարհիկ աշխատանք փնտրել։

Այսպիսով, ամփոփելով Ռեզա շահի կառավարման շրջանի իրողությունները, հարկ է նշել, որ կատարված բարեփոխումները, լինելով թերի և ոչ հետևողական ու հաճախ իրականացվելով բռնապետական մեթոդներով, այնուամենայնիվ, նպաստեցին պետության ղեկավար դերի ուժեղացմանը երկրի տնտեսական ու հասարակական կյանքում, ինչպես նաև Իրանի կայացմանը որպես անկախ պետություն։ Երկրի կենտրոնացումից և կայունացումից հետո, ըստ Ռեզա շահի, կարևորագույն խնդիր էր արդիականացումը, որը կնպաստեր Իրանի առաջընթացին։ Իշխանության գալու ընթացքում և դրանից հետո իր ճանապարհին խաչընդոտ համարելով հոգևորականությանը, որը մեծ դեր ուներ երկրի կյանքում, Ռեզա շահը կարևոր էր համարում իր «մրցակիցների» դիրքերի թուլացումը։ Նրա պայքարը կրում էր նաև հոգեբանական բնույթ։ Որպես ռզեշնչման աղբյուր փառաբանելով ոչ թե իսլամական անցյալը, այլ նախաիսլամական Իրանի նվաճումները, սահմանափակելով մահմեդական կրոնական տոների զանգվածային անցկացումը և իրականացնելով ինչպես կանանց, այնպես էլ տղամարդկանց հագուստի բռնի արևմտականացում, նա կործանարար հարված էր հասցնում հոգևորականության գաղափարական դիրքերին ևս։ Անգամ առողջապահության ոլորտում կատարված բարեփոխումները՝ պարտադիր պատվաստումները, բժշկական զննումները և այլն, որոշ ամուսններով դիտվում էին որպես հակահոգևորական տրամադրությունների դրսևորում։

Այդուհանդերձ, իր բարեփոխումների ողջ ընթացքում հանդիպելով հոգևորականության դիմադրությանը, Ռեզա շահը բավականին զգույշ էր պահում իրեն նրանց հանդեպ։ Չնայած իր կառավարման շրջանում հոգևորականության ուժը թուլացնելու ուղղությամբ կատարված բոլոր քայլերին՝ նա հաճախ իր ելույթներում և հայտարարություններում հանդես էր գալիս որպես հավատացյալ մահմեդական և մույնիսկ պնդում էր, որ բարեփոխումների իրականացումը ամենևին էլ չի հակասում հավատքի սկզբունքներին¹⁵։ Այսպիսով, «մտրակի և բլիթի» հայտնի քաղաքականության շնորհիվ Ռեզա Շահին հաջողվեց իրականացնել սեփական նպատակները, որը, սակայն չի կարելի վերագրել միայն նրա ուժեղ անհատականությանը։ Շահի հաջողության գրավականը նաև մտավորա-

կանության մեծ մասի, քաղաքային նորաստեղծ միջին խավի՝ պետական պաշտոնյաների, արհեստավորների և ուսանողների, իսկ ամենակարևորը՝ բանակային սպաների աջակցությունն էր:

LUSINE STEPANYAN
(IOS)

THE RESULTS OF MODERNISATION POLICY IN IRAN FOR CLERGY IN 1920-1940's OF XX CENTURY

Having undisputed political power, during years of his reign Reza Shah Pahlavi initiated a number of reforms to modernize the country. Three factors, according to him, that hindered the realization of the reforms, were Shiah religion in its traditional form, illiteracy and the status of women.

So the shah initiated a number of reforms that dealt successive blows to the body of organized Islam and radically undermined the position of the clergy. One and the most trenchant reform was the confiscation by the government of the ecclesiastical possessions, called waqf in Islamic countries, which meant not only decisive loss of power, but also deprived them of their independence and made them government officials and state functionaries. The second and may be the most important step was the establishment of modern secular educational system in Iran. Not less important were the reforms in judiciary sphere. The displacement by secular law of the religious law, the Sharia'h, was fatal for the clergy.

Analyzing all modernizing reforms that took place in Iran we can say that due to Reza Shah's customary vigor and support of intellectual and newly established urban middle classes, there were great changes, which resulted in decisive loss of power for clergy not only in the social, but also economic sphere of the country.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Keddie N.R., Iran. Religion, Politics and Society (Collected Essays), London, 1980, p. 98, Վ.Քայրուրդյան, Իրանի պատմություն, Եր., 2005, էջ 603:
2. Նույն տեղում, էջ 605.
3. Haas W.S., Iran, Columbia University Press, New York, 1946, p. 153.
4. Տվյալ խնդիրները արդեն քննարկվել են՝ Ստեփանյան Լ., Կրթական քարեփոխումները Ռեզա շահ Փահլավիի կառավարման շրջանում, Մերձավոր Արևելք. Պատմություն, քաղաքականություն, մշակույթ (հոդվածների ժողովածու), Եր., 2002, էջ 134-147, Կամանգ վիճակը Ռեզա շահ Փահլավիի կառավարման շրջանում, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ XXII, Եր., 2003, էջ 145-156, Իրանական բանակը որպես երկրի կենտրոնացման քաղաքականության կարևորագույն երաշխիք XX դարի առաջին կեսին, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ XXIII, Եր., 2004, էջ 277-289 հոդվածներում:

5. Banani A., *Modernization of Iran: 1921-1941*, Stanford, California, 1961, p. 69, Avery P., *Modern Iran*, London, 1965, p. 286, Haas W.S, *Iran*, p. 158.
6. Վ. Բայրության, նշվ. աշխ., էջ 610:
7. Banani A., նշվ. աշխ., էջ 77.
8. Ibid., p. 80, Lenczowski G., *Iran Under The Pahlavis*, Stanford, California, 1978, p. 92, **Արաբադյան Յ.Ա.**, *Иран: власть, реформы, революции (XIX-XXвв.)*, М., "Научка", 1991, с. 49.
9. Նույն տեղում, էջ 50, Banani A., նշվ.աշխ., էջ 78.
10. Նույն տեղում, էջ 79, Վ. Բայրության, նշվ. աշխ., էջ 610:
11. Keddie N.R., *Religion and Politics in Iran (Shi'ism from Quietism to Revolution)*, New Haven and London, 1983, p. 60, Banani A., նշվ.աշխ., էջ 79.
12. Նույն տեղում, էջ 73, Վ. Բայրության, նշվ. աշխ., էջ 621, Lenczowski G., նշվ. աշխ., էջ 92.
13. Նույն տեղում, էջ 92, Avery P., նշվ. աշխ., էջ 291, **Արաբադյան Յ.Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 50, Banani A., նշվ. աշխ., էջ 72.
14. Նույն տեղում, էջ 92, Keddie N.R., նշվ.աշխ., էջ 60, Haas W. S., նշվ.աշխ., էջ 157.
15. Lenczowski G., նշվ.աշխ., էջ 39, Վ. Բայրության, նշվ. աշխ., էջ 617: